

MÁTYÁS MELINDA

SZENT GELLÉRT DELIBERATIÓJÁNAK ÚJABB FORRÁSA*

Többen kutatták már a XI. században élt, Itáliából Pannóniába került és itt marosvári püspökké lett Gellért *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* (Elmélkedés a három fiú énekéről) című művének forrásait, de a legutóbbi eredmények szerint a téma koránt-sincs kimerítve (ahogyan magának a műnek a modern értelmezése sem). A patrisztikus források feltárásában Bodor András¹ kutatásai hozták a legjelentősebb eredményeket, miután az általa „főforrásnak nevezett” Isidorus *Etymologiae* című² művét azonosította és azt több ponton egybevetette a *Deliberatio* szövegével. Szövegkiadásában Gabriel Silagi,³ majd a kétnyelvű kiadásban Karácsonyi Béla és Szegfű László⁴ számos ponton tudta egészíteni a korábbi filológia eredményeit. Déri Balázs korábbi forrásfeltáró tanulmányai⁵ után, 2009-ben talált rá⁶ egy addig azonosítatlan forrásra, egy Victorinus Petavionensis Episcopus neve alatt fennmaradt műre,⁷ amely azonban Szent Jeromos átdolgozásában is ránk maradt. Ugyanebben az évben, szakdolgozatom⁸ írása során bukkantam rá ugyan-ezen, Jeromos általi átdolgozásban egy, a Déri Balázs által fellelt helynél sokkal hosszabb

* Ezúton szeretném megköszönni Déri Balázs tanszékvezető egyetemi tanárnak mind a szakdolgozathoz nyújtott szakmai támogatást, mind az e tanulmányhoz adott tanácsait és a szöveg lektorálását.

1 BODOR András, Szent Gellért *Deliberatio*-jának főforrása, *Századok* 77(1943) 173–227. A kutatás 2000-es évekbeli állásának összefoglalásához ld. NEMERKÉNYI Előd, Szent Gellért patrisztikus forrásai = *Studia Patrum*, szerk. NEMESHEGYI Péter, RIHMER Zoltán, Bp., Szent István Társulat, 2002, 255–261.

2 ISIDORUS Hispalensis: *Etymologiarum Libri Viginti* = Migne PL 82. 1844, coll. 73–728C.

3 Gerardi Moresenae ecclesiae seu Csanadiensis episcopi *Deliberatio supra hymnum trium puerorum*, Edidit Gabriel SILAGI, Brepols, Turnholt, 1978 (*Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* XLIX.). A nem-bibliái források felsorolása: 193–194.

4 *Deliberatio Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi supra hymnum trium puerorum*: Elmélkedés. Gellért, a marosi egyház püspöke a három fiú himnuszáról, Kiadták és a fordítást végezték: KARÁCSONYI Béla†, SZEGFŰ László, Szeged, Scriptum Kiadó, 1999. A nem-bibliái források felsorolása: 683–689. Ld. továbbá az utóbbi terjedelmes tanulmányát: „Néhány XI. századi »liber portabilis« nyomában (Gellért püspök kézikönyvei)”, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Bibliothecaria*, 8(1979), 3–60.

5 DÉRI Balázs: *Ambrosius-idézetek Gellértnél* = *Studia professoris — professor studiorum*. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára, szerk. DRASKÓCZY István, Bp., Magyar Országos Levéltár, 2005, 75–81; UÓ: *Egy Jeromos-idézet Szent Gellértnél – és a bogumilok*, *Antik Tanulmányok* 52(2008), 67–82 <https://doi.org/10.1556/AntTan.52.2008.1.5>; UÓ: „Divinus noster magister.” Újabb Jeromos-idézetek Gellértnél, in *Oratoris officium*. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére, Bp., L’Harmattan, 2008, 81–86; UÓ: *Állatok Szent Gellért *Deliberatio*-jában*, *Vallástudományi Szemle* 3(2008), 29–68.

6 DÉRI Balázs, *Egy „elvesztett” Jeromos-hely Szent Gellértnél*, *Antik Tanulmányok* 53(2009), 79–95. <https://doi.org/10.1556/AntTan.53.2009.1.4>

7 VICTORINUS Petavionensis Episcopus, *Scholia in Apocalypsin Beati Joannis*, Migne PL 5. coll. 317–344C.

8 MÁTYÁS Melinda, *Szent Gellért allegorikus írásmagyarázata: Különös tekintettel Szent Gellért állatnév-értelmezéseire* [Szakdolgozat], Bp., ELTE BTK Latin Tanszék, 2009 (Témavezető: Déri Balázs).

átvételt, amelyet e tanulmányban mutatok be. Az újabb források azonosítása alapján egyre inkább úgy tűnik, hogy Isidorus mellett Szent Jeromos volt Gellért főforrása. Azt is megállapíthatjuk, hogy Isidorusra leginkább tárgyi, természettudományos ismeretek tekintetében támaszkodik, Jeromosra pedig a biblíamagyarázatok vonatkozásában.

A fentebb említett, Déri Balázs által felfedezett forrás Victorinus Petavionensis Episcopus *Scholia in Apocalypsin Beati Joannis* című munkája, pontosabban Victorinus Petavionensis Apokalipszis-kommentárjának Szent Jeromos általi átdolgozása, egészen pontosan Jeromos recenziójának és egy későbbi, az Apocalypsis szövegével és más kiegészítésekkel bővített recenzióval a keverékét hordozza.⁹ Ennek egy kéziratát közli a *Patrologia Latina* a 22. kötetében (Párizs coll. 317–344), majd reprint kiadásban Migne *Patrologia Latina*-ja az 5. kötetben (Párizs 1844, coll. 317–344). A Gellért-szöveggel való összevetésben a CSEL¹⁰ sorozat kiadását használom, s az itt talált, eltérő szövegváltozatokra jegyzetekben és a szövegek elemzésének megjegyzéseiben utalok. A CSEL szövegével (amely tartalmazza mind Victorinus Apokalipszis-magyarázatának szövegét, mint ahogyan Jeromos recenziójának szövegét is) összevetve Gellért művének részletét megállapítható, hogy Gellért a Jeromos-féle recenzió szövegét használja fel, egy esetben sincs egyezés a Victorinus-féle eredeti szöveg Jeromosétól eltérő sajátosságaival. A Victorinus-szöveg többi kiadásáról Déri Balázs részletesen ír tanulmányában.¹¹

Victorinus a pannóniai Poetovio (ma: Ptuj) püspöke volt, Diocletianus vagy Marcus Aurelius Numerianus alatt szenvedett vértanúhalált 304-ben vagy 283–284-ben. Őt tartják a görög exegézis (főként Órigenés) első közvetítőjének a latin kereszténység felé. A Jelenések Könyvének kívül több ószövetségi könyvhöz írt magyarázatot (a Teremtés Könyvének magyarázata töredékesen maradt fenn: *Fabrica Mundi*, Migne PL 5 coll. 301–0316B). Jeromos „a millenarista-chiliaszta nézetektől megtisztítva”¹² érdemesnek tartotta az allegorikus magyarázatokat tartalmazó írást átdolgozni és biblíamagyarázatul közreadni. A szöveg felfedezésének érdekessége, hogy Déri Balázs egy másik gellérti hely (VII,122^v,17–123^f,19) megvizsgálásakor figyelt fel a Victorinus–Jeromos-szöveggel való egyezésre, akárcsak a jelen tanulmány szerzője, ami azt támasztja alá, hogy valóban releváns forrásról van szó. Továbbá Déri feltevését¹³ az is megerősíti, miszerint ha igaz, hogy két, egymástól távol lévő idézetet is azonosított a Victorinus – Jeromos-műből, akkor elképzelhető, hogy Gellért akár egészében is ismerhette az írást, és nem egy kivonatot használt. A most talált helyekkel együtt tehát három szöveghelyet is azonosítottunk

9 DÉRI, Egy „elveszett” Jeromos-hely Szent Gellértnél..., i.m., 83.

10 *Victorini Episcopi Petavionensis opera*. rec. Iohannes HAUSSLEITER, Vindobonae, F. Tempsky, 1916 (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum 49).

11 DÉRI, Egy „elveszett” Jeromos-hely Szent Gellértnél..., i.m., 79.

12 Uo., 84.

13 Uo., 94.

belőle (az alábbi fejezetekben: IV. — a jelen tanulmányban bemutatva; VI. és XX. — a Déri Balázs által írt tanulmányban ismertetve), amelyeket a marosvári püspök teljes egészében vagy némileg parafrázálva használ fel. Déri Balázs az általa felfedezett helyet úgy értelmezi mint újabb Jeromos-idézetet Gellért szövegében, mivel Gellért a Déri által azonosított átvételnél az idézés elején Jeromos nevét írja forrásként. („Beatissimus quoque Hieronimus...” VII, 122^v, 23–24). Az *animal* és az *aquila* tárgyszavak alatt talált, alább elemzendő két idézetben Gellért nem említi név szerint az auktoritást, a forráshasználatra a következő kifejezések utalnak: *doctissimus volentibus et tradentibus* (V,60^r,6–7) és *perhibentur* (V,61^r,2). Az előbbi, nagy valószínűséggel azonos forrásból származó szöveghely alapján feltételezhetjük, hogy Gellért itt is Jeromost vélte felhasználni, Victorinusról nem tudott.

E legutóbb, általam föllet átvétel és parafrázálás a *Deliberatio*ban jelentős terjedelmű, három fólió: V,60^r,5–V,61^v,2. (A Victorinus–Jeromos szövegben: CSEL 49,¹⁴ IV,4-5,25; pp. 51-57. a Recensio Hieronymi szövegváltozat; Migne PL 5 coll. 321C–326D.) Gellért ezen, a négy evangelistáról és a négy paradicsomi folyóról szóló szöveghelyének forráshasználati kérdéseit már Déri Balázs is felvetette tanulmányában,¹⁵ akkor még nyitott kérdésként. A Victorinus–Jeromos-szöveggel való egybevetés mindkét felvetett kérdésre választ ad; ezek bemutatása előtt áttekinthetjük az e helyekhez kapcsolódó kutatások eddigi eredményeit.

A négy evangelistához kapcsolódó kérdéskört tekintve Gellért a *Deliberatio* V,60^r,5. sorától kezdődő részben a négy evangélista négy állatszimbólumának értelmezését adja, amelynek során, ahogy Déri Balázs rámutat,¹⁶ szövegszerűen Jeromoshoz¹⁷ kapcsolódik. Déri megjegyzi a két szövegről, hogy Gellért nem követi Jeromost (col. 19.) az evangélisták és szimbólumaik bemutatásának sorrendjében, hiszen Jeromos Ezékielt idézi sorrendben (5,10) a következőképpen: ember – oroslán – ökör – sas, s nem követi az Ez 10,14-et sem, nevezetesen a kérub – ember – oroslán – sas sorrendet, sem az Apc 4,7 sorrendjét: oroslán – bika – ember – sas. Gellért inkább kétszer is az oroslán (Márk) – ember (Máté) – bika (Lukács) – sas (János) sorrendet használja.¹⁸ Ezenkívül Déri a következő két szöveghelyet emeli ki, amelyet Gellért Jeromostól vett át: „in quo vox leonis in heremo auditur” (V,60^r,8–10); illetve Ioannes „assumptis pennis ad altiora festinans de verbo Dei disputat” (V,60^r,20–21).¹⁹

Bodor András is foglalkozott e hellyel,²⁰ s kimutatta, hogy a négy evangélista felsorolá-

14 HAUSSLEITER, i. m., 51-57.

15 DÉRI, Állatok Szent Gellért Deliberatio-jában..., i. m., 50.

16 Uo., 50.

17 Commentariorum in Evangelium Matthaei ad Eusebium libri quatuor. prol. Migne PL 26, 1844, coll. 15–22 (Új kiadás: CCSL 77.).

18 DÉRI, Állatok Szent Gellért Deliberatio-jában..., i. m., 50. A tanulmányban az első Ezékiel-helynél egy elírás van (Ez 1,10), ezt javítottam a helyes helyre (Ez 5,10).

19 Uo., 50

20 BODOR, i. m., 183.

sa Isidorusnál is megtalálható (etym. VI, II, 34–39), majd valószínűsítette, hogy Gellért onnan idéz, bár hozzátehető, hogy Isidorus az állatokkal való azonosítást csak említi Ezékiel alapján,²¹ az állatnevek megjelölése nélkül. Isidorus is más sorrendet használ, az evangéliumok szokott sorrendje szerint — (Matthaeus – Marcus – Lucas – Iohannes) —, a fentiek közül tehát egyiket sem követve, majd végül a világ négy részével kapcsolja össze a négy állatmegfeleltetést. Egyszerű összehasonlítással is megállapítható, hogy pontos szövegszerű egyezés nem található Gellért és Isidorus szöveghelyei közt, főként idézetek tekintetében egyeznek, mindketten hozzák Márkhoz a Mc 1,3 verset, ugyanazt a szövegrészt idézve (*Vox clamantis in deserto, parate viam Domino*), valamint Mátéhoz az evangéliuma kezdő sorát (*Liber generati-onis Iesu Christi filii David, filii Abraham Mt 1,1*). Ezt valószínűleg a közös hagyomány alapján teszik. Gellért meríthetett Isidorus tudásanyagából, de közvetlenül nem idéz tőle.

Gellért evangelista állatszimbólum-sorrendjén kívül a másik kérdés, amelyet Déri Balázs fölvet, hogy hogyan kapcsolódik a négy evangelista szimbolikus alakjához a közeli folytatásban található négy paradicsomi folyó tárgyalása. Bodor szerint²² az allegorikus értelmezés harcosától, Philótól származik az a magyarázat, hogy a négy paradicsomi folyó a négy fő erényt jelenti, amire Gellért is utal, de e helyen nincs meg az erényekkel való azonosítás, csak a folyóneveket sorolja fel a jelentésükkel együtt. Ahogy Bodor rámutat,²³ a négy evangelista és a négy paradicsomi folyó együtt említése megtalálható Isidorusnál két helyen is: az *Etymologiae*-ben (a mű egy másik helyén szerepel a négy folyó leírása) és az *In libros Veteris ac Novi Testamenti Prooemia* (Migne PL 83 coll. 155–180A) című művében, de egyik szövegrészben sem találunk meggyőző egyezést.²⁴

A legújabb, Gellért által idézett Victorinus – Jeromos-szöveghelyet internetes kereséssel Richard Newton Adams könyvének (amelyben a szerző idéz a forrásból²⁵) köszönhetően találtam meg. Gellért itt egyértelműen megjelöli a forrást a négy állat szimbolikájának kiindulópontjával, méghozzá az Apc 4,7 idézése (*simile leoni animal*) által, hiszen e vers citálásával kezdődik a Victorinus – Jeromostól átvett szövegrész is.²⁶ A Victorinus–Jero-

21 Hi sunt quattuor Evangelistae, quos per Ezechielem Spiritus sanctus significavit in quattuor animalibus. Propterea autem quattuor animalia, quia per quattuor mundi partes fides Christianae religionis eorum praedicatione disseminata est.” (etym. VI,II,40).

22 BODOR, i. m., 212.

23 Uo., 184.

24 Az összevetést lásd: MÁTYÁS, Szent Gellért allegorikus..., i. m., 42.

25 Richard NEWTON ADAMS, The opening of the sealed book in the Apocalypses hewn to be a symbol of a future republication of the Old Testament [elektr. dok.], London, Cambridge, 1838, <http://books.google.hu/books?pg=PA29&lpg=PA28&dq=protegens+plebem+suas&sig=ppkwLNEEgt5O14rKHLZ61oSkWe0&ei=N5fQsr2eCs6OsAbT4LWsCA&ct=result&id=JWcEAAAAQAAJ&ots=fyVDBvP6kf#v=onepage&q=protegens%20plebem%20suas&f=false> 27-28 [2015-04-12]

26 A CSEL-féle Victorinus-szövegkiadásban: Victorini Episcopi Petavionensis opera..., rec. Iohannes HAUSSLETTER, 51. Ld. még a régebbi kiadást: Migne PL 5 coll. 324D. A Patrologia Latinában közölt szö-

mos szöveg bevonásával és az összehasonlítással tehát kimutatható egyrészt, hogy innen származik Gellért sorrendje az evangelistákat illetően, másrészt, hogy ez a forrása a négy evangélista összekapcsolásának is a négy paradicsomi folyóval. Utóbbi azzal az eltéréssel, hogy Victorinus–Jeromos nem nevezi meg a négy paradicsomi folyót, s így megnevezésük és fordításuk forrása továbbra is kérdés maradt.

A bizonyításhoz nézzük a két szöveg összevetését: a Victorinus–Jeromos-féle recenziójában és a Gellért-szövegben közös szövegeket (adott esetben csak néhány betűt) aláhúzással, a bibliai citátumokat dőlt betűvel jelöltem. A csak fejezet- és fólió-számozással megadott szöveg Szent Gellért *Deliberációjából* származik, a Karácsonyi – Szegfű-féle kiadásból, a Victorinus–Jeromos-szöveg pedig a CSEL kiadásából.²⁷ A latin szöveget a megadott szövegkiadásoktól eltérően (Déri Balázst követve²⁸) normalizálva jeleníttem meg (főként az u/v használatát és a kis- és nagybetűket illetően). A CSEL párhuzamos szövegközlését a Gellért-szöveggel egybevetve egyértelmű, hogy Gellért a Jeromos-féle recenziót használta.²⁹

A latin szöveg fordítása megtalálható a tanulmány végén a függelékben. A Gellért-szöveg esetében a magyar fordításhoz Karácsonyi – Szegfű fordítását³⁰ használtam fel, és teljes szövegegyezésre a Victorinus–Jeromos-szöveghez is; a Victorinus–Jeromos-szöveg Gellértétől eltérő szövegrészei saját fordításban szerepelnek.

veg több, a CSEL kritikai apparátusába utalt szövegvariánsan alapul.

27 HAUSSLEITER, i. m., IV,4–5., 51–57. Ld. még a régebbi kiadást: VICTORINUS, i. m. = Migne PL 5 coll. 317–344C.

28 DÉRI, Egy „elveszett” Jeromos-hely..., i. m., 84.

29 Pl. rögtön az idézet kezdete után Victorinusnál (normalizálva): „Simile leoni animal evangelium est cata Iohannem, quod cum omnes evangelistae hominem factum Christum praedicaverunt, ille autem illum ante quam descenderet et carnem sumeret, Deum praedicavit dicendo: Deus erat verbum, et quoniam tamquam leo fremens exclamavit, leonis vultum sustinet praedicatione eius.” A *Recensio Hieronymi* szövegét ld. a főszövegben.

30 KARÁCSONYI – SZEGFŰ, 4. jegyzetben, i. m. V,61^a,1–V,61^a,3 és V,6^a,1–V,6^a,3.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
3–4 <u>Animalia igitur, quod differentia vultu</u> (var. ³¹ <u>vultus</u>) <u>sunt, hanc habent rationem. Simile leoni animal</u> (cf. Apc 4,7) <u>secundum Marcum, in quo vox leonis in heremo rugiens auditur. Vox clamantis in deserto: Parate viam Domino.</u> (Mc 1,3)	<u>Igitur animalia vultus differentia doctissimis volentibus et tradentibus hanc habent rationem. Simile leoni animal secundum Marcum, in quo vox leonis in heremo auditur. Vox clamantis in deserto –ait –: Parate viam Domino.</u>
<u>Hominis autem figura Matthaesus enititur enuntiare nobis genus Mariae, unde carnem accepit Christus. Ergo, dum enumerat ab Abraham usque ad David et³² usque ad Ioseph, tamquam de homine locutus est; ideo praedicatio eius effigiem hominis ostendit.</u>	<u>Hominis autem figura Matthaesus, qui enititur enuntiare nobis genus Mariae, unde carnem accepit Christus. Ergo, dum enumerat ab Abraham usque ad David et usque ad Ioseph, tamquam de homine loquutus est, id est praedicatio eius effigiem hominis ostendit.</u>
<u>Lucas a sacerdotio Zachariae offerentis hostiam pro populo et apparente³³ sibi angelo dum enarrat, propter sacerdotium et³⁴ hostiae ipsius conscriptionem vituli tulit imaginem.</u>	<u>Lucas a sacerdotio Zachariae offerentis hostiam pro populo et apparente sibi angelo dum enarrat historiam, propter sacerdotium et historiae ipsius conscriptionem vituli tulit imaginem.</u>
<u>Iohannes evangelista aquilae similis assumptis pennis ad altiora festinans de Verbo Dei disputat.</u>	<u>Iohannes quippe evangelista aquilae similis assumptis pennis ad altiora festinans de Verbo Dei disputat.</u>
<u>Marcus³⁵ evangelista sic incipit: <i>Initium evangelii Iesu Christi, sicut scriptum est in Esaia propheta.</i> (Mc 1,3) <i>Vox clamantis in deserto.</i> (Is11,3) <u>Leonis habet effigiem.</u></u>	<u>Marcus namque evangelista sic incipit: <i>Initium evangelii Iesu Christi, sicut scriptum est in Esaia propheta: Vox clamantis in deserto. Leonis habet effigiem.</i></u>

31 A DFM kéziratok szövegvariánsa.

32 A CSEL főszövegében hozzáadva: *a David*; a kifejezés hiányzik a TFS kéziratokban; Gellért szemlato mást ezekkel egyezik.

33 A CSEL főszövegében *apparenti*. A Gellértével megegyező szöveg az IK kéziratokban fordul elő.

34 A következő három szó a CSEL főszövegében *hostiam ipsa conscriptione*; a Gellért szövegéhez közelebb álló szövegváltozatok: *hostiae* CBIK, *ipsius* IK, *conscriptionem* TTK. Hacsaknem (ami nem látszik valószínűnek) valamely nekünk ismeretlen kéziratban ezt találta, Gellért (talán szövegkritikai) ötlete lehetett a *hostiae* „javítása” *historiae*-ra, és ezután tárgyesetben az *enarrat* után való betoldása.

35 Migne PL 5 coll. 325A: *Marcus itaque* (vö. Gellértnél: *namque?*)

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
Matthaeus autem: <i>Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham.</i> (Mt 1,1) Haec est facies hominis.	Matthaeus autem: <i>Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham.</i> Haec est facies hominis.
Lucas autem dixit: <i>Fuit sacerdos nomine Zacharias, de vice Abia, et mulier ei de filiabus Aaron.</i> (L 1,5) Haec est imago vituli.	Lucas dixit: <i>Fuit sacerdos nomine Zacharias, de vice Abia, et mulier eius de filiabus Aaron.</i> Haec est imago vituli.
Iohannes autem sic incipit: <i>In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum.</i> (J 1,1–2) Haec est similitudo aquilae volantis.	Iohannes autem sic incipit: <i>In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum.</i> Haec autem similitudo aquilae volantis.
Non solum autem hi IIII, sed et ipsum Verbum Dei Patris omnipotentis, qui est filius eius, Dominus noster, Iesus Christus fert easdem imagines in tempore adventus sui ad nos.	Non solum autem hoc ex his, quin potius Verbum altissimi Patris omnipotentis Dei fecit ad suas imagines in tempore adventus sui ad nos.
Et cum praedicatus est ³⁶ tamquam leo et catulus leonis (cf. Gn 49,9; Is 31,4), propter salutem hominis homo factus est ad mortem devincendam et universos liberandos.	Etenim cum praedicat tamquam leo et ut catulos (sic) leonis, propter salutem hominis homo factus est ad mortem devincendam et universos liberandos.
Et quod se ipsum obtulit hostiam Patri ³⁷ pro nobis, vitulus dictus est.	Quod se ipsum optulit hostiam pro nobis, vitulus dictus est.
Et quoniam mortem devicerit et ascendit in caelos et ³⁸ extendens alas suas et protegens plebem suam, aquila volans nominatus est. (cf. Jr 48,40)	Et quoniam mortem devicerit in caelumque ascendit extendens alas suas et protegens plebem suam, aquila volans nominatus est.

³⁶ cum ad nos praedicat est S, cum nobis praedicat est g.

³⁷ A Patri szó hiányzik az IK kéziratokban.

³⁸ Az et szó számos kéziratban hiányzik.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
<p>Hae ergo <u>praedicationes</u> quamvis <u>quattuor</u> sint, una est tamen, quia <u>de uno ore processit</u>, sicut <u>fluvius in paradiso, cum sit unus, in quattuor partes divisus est.</u> (cf. Gn 2,10) (CSEL 49 IV,4)</p>	<p>Ideo, ut superius dictum audisti, <u>praedicationes quattuor</u> evangelistarum totidem secundum nomina una super admittenda, quoniam <u>de uno ore processit</u>, quemadmodum <u>fluvius in paradiso, cum sit unus, in quattuor</u> quoque <u>partes divisus est</u> id est in quattuor fluvios: Fison, qui insufflatio dicitur, Geon, qui velocitas, Tigris, qui felicitas, Eufrates, qui fertilitas. (V,60^r,5–V,60^v,26)</p>

Victorinus–Jeromos folytatólagos szövege a forrása a Deliberatio következő fóliójának is, amely szintén folytatólagos szöveg:

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
<p>5 <u>Oculos</u> autem <u>intus et foris habere ea animalia</u> (Apc 4,6), id est praedicationem Novi Testamenti, <u>providentiam spiritalem</u> ostendit, <u>quae et secreta cordis inspicit, et supervenientia videt, quae sunt intus et foris.</u></p>	<p>Haec <u>animalia intus et foris habere oculos</u> perhibentur, nimirum utriusque <u>testamenti</u> et <u>providentiam spiritalem, quae et secretum cordis inspicit, et supervenientia videt, quae intus et foris consistunt.</u></p>

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
<p><u>Alas senas. Testimonia sunt Veteris Testamenti librorum ideoque <i>viginti</i> (var. add.³⁹ et) <i>quattuor</i> faciunt tot numeros,⁴⁰ quot et <i>seniores super tribunalia</i> (var. add.⁴¹ <i>sedentes</i>). (cf. Apc 4,4) Sed <i>sicut animal volare non potest, nisi pennas habeat, sic nec praedicatio Novi Testamenti fidem habet, nisi habeat Veteris Testamenti praenuntiata testimonia, per quae tollitur a terra et volat. Semper enim, quod ante dictum est et postea factum invenitur, illud fidem facit indubitabilem. Rursum⁴² tamen et alae, si non haereant animalibus, vitam unde trahant, non habent. Nisi enim, quae praedixerunt prophetae, in Christo essent consummata, inanis erat praedicatio illorum.</i></u></p>	<p>Haec autem dicuntur habere <u>senas alas</u>, quibus <u>testimonia Veteris Testamenti a perfectissimis super reponuntur, ideoque <i>viginti et quattuor</i> faciunt tot numeros, quot et <i>seniores super tribunalia sedentes</i>. Sicut autem <u>animal volare non potest, nisi pennas habeat, sic nec praedicatio Novi Testamenti fidem habet, nisi habeat Veteris Testamenti praenuntiata testimonia, per quae tollitur a terra et volat. Semper enim, quod ante dictum est et postea invenitur; illud facit fidem indubitabilem. Rursum tamen alae, si non haereant animalibus, vitam unde trahant, non habent. Nisi enim, quae praedixerunt prophetae, in Christo essent consummata, inanis illorum praedicatio apparet.</u></u></p>

39 Az S kézirat hozzátétele: *et*.

40 Több kézirat, többek közt az S, így; a szövegkiadó javaslata: *faciunt; tot numero sunt*,

41 Az S kézirat hozzátétele: *sedentes*.

42 A CSEL-féle Victorinus-szövegkiadásban: *Victorini Episcopi Petavionensis opera...*, rec. HAUSSLEITER, 55. o. 5,15. A *Recensio Hieronymi*-szövegváltozatban szintén *rursum tamen* szerepel, ahogyan Gellértnél is.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
<p>Hoc (var.⁴³ <u>Haec</u>) (var. add.⁴⁴ <u>enim</u>) <u>tenet Ecclesia catholica</u>, (var. add.⁴⁵ <u>quae</u>) <u>et ante praedicata et postea consummata</u> (var. add.⁴⁶ <u>sunt</u>. Et) <u>volat et merito tollitur a terra</u>, vivum <u>animal</u>. Haeretici (var.⁴⁷ <u>Haereticis</u>) <u>autem, qui testimonio prophético non utuntur, adsunt eis</u>⁴⁸ <u>animalia</u>, sed <u>non volant, quia sunt terrena</u>. Iudaei (var.⁴⁹ <u>Iudaeis</u>) <u>autem, qui non accipiunt Novi Testamenti praedicationem, adsunt eis</u>⁵⁰ <u>alae</u>, sed <u>non vivunt</u> (var.⁵¹ <u>volant</u>), id est <u>inanem vaticinationem hominibus afferunt, facta dictis non conferentes</u>. ... (CSEL 49 IV,5,25.)</p>	<p><u>Haec enim tenet Ecclesia catholica, quae et ante praedicata et postea consummata sunt. Animal autem merito volat et a terra tollitur. Haereticis autem, qui testimonio prophético non utuntur, adsunt animalia, non autem volant, quia terrena sunt. Iudaeis nec minus, qui non accipiunt Novi Testamenti praedicationem, adsunt alae, non vero volant, inanem enim vaticinationem hominibus offerunt, dictis facta non conferentes</u>. ... (V,61^r,1–V, 61^v,3)</p>

Victorinus–Jeromos a kommentár elején idézi az Apc 4,7–10 verseit, a négy állat szimbolikáját a 4,6-hoz írt kommentárral bevezetve (*Quattuor animalia quattuor sunt Evangelia*. CSEL 49 IV,4). Látható, hogy a két szöveg – kisebb szórendcserékkel, kihagyásokkal és betoldásokkal (*rugiens*) – lényegében azonos. Gellért a négy állatszimbólum magyarázatának elején a *doctissimis volentibus et tradentibus* megnevezéssel egyértelműen utal a forrás-használatra. (A szövegszerű egyezés révén pedig azonosítható Victorinus–Jeromos írása.) Gellért kibővíti az átvett részt a Mc 1,3 citálásával, amelyhez hozzáírja a pontos idézeteket, főként a bibliaiakat szokásosan bevezető⁵² *ait* igét. Az ember alakját öltő Máté evangelistáról szólva a Gellértnél szereplő *id est* (az *ideo* helyett), azaz az ő stílusára jellemző,⁵³ értelmező szerepű szókapcsolattól eltekintve a két szöveg egyezik. Lukács tekintetében Gellért kis mértékben parafrázálja Victorinus–Jeromos írását. Hacsaknem valamely számkra ismeretlen kéziratban találta ezt (ami nem látszik valószínűnek), Gellért (talán

43 A g kiadásban: *haec*.

44 Az S kézirat hozzátétele: *enim*.

45 Az S kézirat hozzátétele: *quae*.

46 Az S kézirat hozzátétele: *sunt*.

47 Az e és g kiadásokban: *haereticis*.

48 A K kézirat kihagyja.

49 A CBMS kéziratokban: *Iudaei*.

50 Több kézirat kihagyja.

51 Az S kéziratban: *volant*.

52 DÉRI, „Divinus noster magister”..., *i. m.*, 85.

53 Uo., 85.

szövegkritikai) ötlete lehetett a *hostiae* „javítása” *historiae*-ra, és ezután tárgyesetben az *enarrat* után történő betoldása. Majd újra megjelenik a *historia* szó a kéziratokban általános *hostiae* helyett. János sasként való leírása, a *quippe* betoldását leszámítva, teljesen egyezik a két szövegben.

Gellért a következő szakaszt, az evangéliumok kezdeteinek leírását is az idézett részből meríti, a Márk és Máté evangelistáról szólók egy *namque* betoldását leszámítva teljesen egyeznek. Lukács evangéliumának citálásában Gellért *mulier eius*-t ír *ei* helyett. A Jánosról szóló rész az *autem* betoldását leszámítva teljesen egyezik a két szövegben.

A következő átvezető bekezdésben található a legtöbb eltérés: így az Úrra utalást, a *Patris omnipotentis*-t megtoldja az *altissimi* jelzővel, a közhelyszerű *Dominus noster Iesus Christus*-t pedig kihagyja.

Gellért a paradicsomi folyók említése előtt a szimbolikusan értelmezett négy állatot egyenként Krisztussal is megfelelteti. Ebben az átvételben főként a „töltelékiszavakat” változtatja meg, bővíti, vagy hagyja el, például: *et cum praedicatus est* helyett *etenim cum praedicat*-ot ír, hozzátéve az *etenim*-et, amely nem túl gyakori nála és tudálékoskodó stílusának részét képezi.⁵⁴ Egy helyen ír többes szám helyett egyes számot, Krisztus égbe emelkedéséről: *caelumque ascendit*, miközben ez a Victorinus–Jeromos-szövegben így hangzik: *et ascendit in caelos*. Alaposan átfogalmazza az összefoglalást, jellegzetes szóhasználatával toldva be megjegyzéseit: *Ideo, ut superius dictum audisti és totidem secundum nomina una superadmittenda*.

A paradicsomi folyók neveinek említése után ismét Victorinus–Jeromostól idéz, eltéréseket főként szintén a kötőszavak megválasztásában látunk, valamint jellegzetes, „gellértés”, általában erőteljesebb vagy különleges szóhasználatában (*ostendit* helyett *perhibentur*, *sunt* helyett *consistunt*; *a perfectissimis superreponuntur*). A bekezdés elején, úgy tűnik, tudatosan javítja, kiegészíti Victorinus–Jeromos szövegét: míg az utóbbi csak az Újtestamentum tanításaira vonatkoztatja a belső és a külső szemek képét és a lelki jövőbelátást, addig Gellért mindkét Testamentumra, a nála jellemző *nimirum* szóval emeli ki ugyanezt. Az idézet végén érdekes eltérés az *afferunt* (Victorinus–Jeromos) és az *offerunt* (Gellért); a két szó szöveggörnyezetbeli jelentésében nincs jelentős eltérés (’nyújt’ és ’ajánl’), ez nem indokolja a különböző szóhasználatot, így tehát könnyen elképzelhető, hogy eredetileg Gellért szövegében is *afferunt* állt, vagy éppen fordítva, a Gellért által használt Victorinus–Jeromos szövegben volt *offerunt*.

E Victorinus–Jeromos-hely felfedezése jelentős előrelépés Szent Gellért forrásainak kutatásában, hiszen alátámasztja Szent Jeromos szövegeinek gyakori idézését, illetve fényt derít egy eddig ismeretlen forrású idézetre, továbbá arra is, hogy ez a szövegrész idézet Gellért művében. A Victorinus–Jeromos-szöveg különböző fejezeteiben talált egyezések

54 DÉRI, „Divinus noster magister”, *i. m.*, 85.

miatt érdemes lenne a kommentár teljes szövegét összevetni a *Deliberatió*val. Így teljesebb képpé állhat össze a *Deliberatio* patrisztikus forrásainak mozaikja, amelyben az eddigi eredmények alapján Isidorus és Jeromos szövegei foglalják el a legnagyobb helyet.

Függelék

A Victorinus–Jeromos szöveg és a Gellért-szöveg fordítása:

A magyar fordításhoz (ritkán, apró eltérésekkel) Karácsonyi–Szegfű fordítását⁵⁵ használtam fel a Gellért szöveg esetében és teljes szövegegyezéskor a Victorinus–Jeromos-szöveghez is; a Victorinus–Jeromos szöveg Gellértétől eltérő szövegrészei saját fordításban szerepelnek.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
3–4. Az állatok tehát, mivel különbözők ábrázatukban, az alábbiakban lelik magyarázatukat. Az oroszlánhoz hasonló állat a Márk szerinti evangélium, amelyben a pusztában üvöltő oroszlán hangja hallatszik. <i>A pusztában kiáltó szava, készítsétek elő az utat az Úr számára.</i>	Tehát a különböző ábrázatú állatok az egyháztanítók felfogása és hagyománya szerint az alábbiakban lelik magyarázatukat. Az oroszlánhoz hasonló állat a Márk szerinti evangélium, amelyben a pusztában (üvöltő) oroszlán hangja hallatszik. <i>A pusztában kiáltó szava, mondja az Írás, készítsétek elő az utat az Úr számára.</i>

55 KARÁCSONYI – SZEGFŰ ..., i. m. V,61^r,1–V,61^v,3 és V,61^r,1–V,61^v,3.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
Az emberi alak, Máté megkísérel elmondani nekünk családfáját Máriának, akitől Krisztus test szerint származott. Mivel ezt elősorolja Ábrahámtól Dávidig és Józsefig, mintegy az emberről szolt, azaz igéje az ember képét mutatja.	Az emberi alak Máté, aki megkísérel elmondani nekünk családfáját Máriának, akitől Krisztus test szerint származott. Mivel ezt elősorolja Ábrahámtól Dávidig és Józsefig, mintegy az emberről szolt, azaz igéje az ember képét mutatja.
Lukács Zakariás főpapi tevékenységétől, aki áldozatot mutatott be a népért, miközben megjelent előtte az angyal, amikor elbeszéli, a főpapság és az áldozat leírása miatt a bika képét viseli.	Lukács Zakariás főpapi tevékenységétől, aki áldozatot mutatott be a népért, és az angyal előtte történt megjelenésétől meséli el a történetet; a főpapság és a történet leírása miatt a bika képét viseli.
János evangélista hasonlít a sashoz, mert szárnyalva tör az ég felé, és az Isten igéjéről értekezik.	János evangélista bizonyonnyal hasonlít a sashoz, mert szárnyalva tör az ég felé, és Isten igéjéről értekezik.
Márk evangélista pedig az oroszlán képét viseli, így kezdi: <i>Jézus Krisztus evangéliuma, ahogy megíratott Ezsaiás prófétánál: A pusztában kiáltó szava.</i>	Márk evangélista pedig az oroszlán képét viseli, ugyanis így kezdi: <i>Jézus Krisztus evangéliuma, ahogy megíratott Ezsaiás prófétánál: A pusztában kiáltó szava.</i>
Máté pedig: <i>Jézus Krisztusnak, Dávid fiának, aki Ábrahám fia volt, származási könyve.</i> Ez az ember képe.	Máté pedig: <i>Jézus Krisztusnak, Dávid fiának, aki Ábrahám fia volt, származási könyve.</i> Ez az ember képe.
Lukács pedig ezt mondja: <i>Volt egy pap, Zakariás nevű Abia ágából, és a felesége Aron lányából való volt.</i> Ez a bika képe.	Lukács ezt mondja: <i>Volt egy pap, Zakariás nevű Abia ágából, és a felesége Aron lányából való volt.</i> Ez a bika képe.
János pedig így kezdi: <i>Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ez kezdetben Istennél volt.</i> Ez a repülő sas képmása.	János pedig így kezdi: <i>Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige, ez kezdetben Istennél volt.</i> Ez a repülő sas képmása.
Azonban nem csak ez a négy, hanem maga a mindenható Atyaisten Igéje, aki az ő Fia, a mi Urunk Jézus Krisztus cselekedte a maga képmásaira hozzánk való eljövetele idejében.	Ez azonban nemcsak az elmondottakon alapszik, hanem inkább a mennyei Atya, a mindenható Isten Igéje cselekedte a maga képmásaira hozzánk való eljövetele idejében.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
És amikor nekünk prédikáltak, olyan, mint az oroslán, és olyan, mint az oroslán kölyke. Az ember megváltása érdekében emberré vált, hogy legyőzze a halált, és megszabadítson mindeneket.	Mert amikor prédikál, olyan, mint az oroslán, és olyan, mint az oroslán kölyke. Az ember megváltása érdekében emberré vált, hogy legyőzze a halált, és megszabadítson mindeneket.
És mivel önmagát áldozta fel az Atyának érettünk, bikának nevezik.	Mivel önmagát áldozta fel érettünk, bikának nevezik.
És mivel legyőzte a halált, és a mennyekbe szállt kitérve szárnyait és betakarva népét, repülő sasnak nevezik.	És mivel legyőzte a halált, és a mennybe szállt kitérve szárnyait és betakarva népét, repülő sasnak nevezik.
Tehát ezek a tanítások, bár négy van, mégis egy, mivel egy szájból eredt. Ahogyan a paradicsombeli folyó is, bár egy, négy ágra oszlott.	Ezért, ahogy fentebb hallottad, a négy evangélista igéje név szerint négy ugyan, de valójában egynek értendő, mivel egy szájból eredt, ahogyan a paradicsombeli folyó is, noha egy, négy ágra oszlott, azaz négy folyamra: a Fisonra, amely ráfűjást jelent, a Geonra, amely gyorsaságot, a Tigrisre, amely boldogságot, az Eufráteszre, amely termékenységet jelent. (V,60 ^r ,5–V,60 ^v ,26)

Victorinus–Jeromos a forrása a *Deliberatio* következő fóliójának is:

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
5. Megmutatja, hogy ezen állatoknak belül is, kívül is van szemük: azaz az Új Testamentum tanítása és a lelki jövőbelátás, amely belát a szív rejtekeibe, és látja a jövőt, amely kívül és belül van.	Ezeknek az állatoknak belül is, kívül is van szemük a hagyomány szerint. Tudniillik övék mindkét testamentum szeme, és van lelki jövőbelátásuk, amely belát a szív rejtekeibe, és látja a jövőt, amely kívül és belül játszódik le.

a Recensio Hieronymi szövege:	Gellért szövege:
<p>A hat szárny. Az Ótestamentum könyveinek bizonyosságai, ezért összesen huszonnégyet tesznek ki, annyit, ahányat az emelvényen ülő öregek. De amiképpen az állat sem tud repülni, csak ha tolla van, éppígy az Újtestamentum igehirdetésének sincs hitele, ha az Ótestamentum előre kinyilatkoztatott tanúbizonyossága nem szól mellette, amellyel felemelkedik a földről, és repül. Ha valamit megjövendöltek, és azután valóra válik, ez mindenkor kétségbevonhatatlan hitelességet kölcsönöz neki. A szárnyak viszont, ha nem kapcsolódnak élőlényekhez, nem tudnak honnan életerőt szívni. Ha mindaz, amit a próféták megjövendöltek, Krisztusban nem vált volna valóra, jövendölésük alaptalan. A katolikus egyház azokat vallja, amik előre meg lettek jövendölve, és utóbb be is teljesedtek. És repül és méltán felemelkedik a földről az élő állat; az eretnekeknek viszont, akik a prófétai jövendölést nem hasznosítják, rendelkezésükre állnak ugyan az állatok, de nem repülnek, mivel földhöz ragadtak. A zsidóknak pedig, akik nem fogadják el az Újszövetség igéjét, rendelkezésükre állnak a szárnyak, mégsem repülnek, mivel csak hiú jövendöléseket ajánlanak az embereknek, és a tényeket nem vetik össze a szavakkal. ...</p>	<p>Az írás szerint hat-hat szárnyuk van, amelyek az Ótestamentum kinyilatkoztatásait jelentik az egyházatyák szerint, s ezért összesen huszonnégyet tesznek ki, annyit, ahányat az emelvényen ülő öregek. Amiképpen az állat sem tud repülni, csak ha tolla van, éppígy az Újtestamentum igehirdetésének sincs hitele, ha az Ótestamentum előre kinyilatkoztatott tanúbizonyossága nem szól mellette, amellyel felemelkedik a földről, és repül. Ha valamit megjövendöltek, és azután valóra válik, ez mindenkor kétségbevonhatatlan hitelességet kölcsönöz neki. A szárnyak viszont, ha nem kapcsolódnak élőlényekhez, nem tudnak honnan életerőt szívni. Ha mindaz, amit a próféták megjövendöltek, Krisztusban nem vált volna valóra, jövendölésük alaptalannak tűnnék. A katolikus egyház azokat vallja, amik előre meg lettek jövendölve, és utóbb be is teljesedtek. Így hát az állat méltán repül, és felemelkedik a földről; az eretnekeknek viszont, akik a prófétai jövendölést nem hasznosítják, rendelkezésükre állnak ugyan az állatok, de nem repülnek, mivel földhöz ragadtak. A zsidóknak hasonlóképp, akik nem fogadják el az Újszövetség igéjét, rendelkezésükre állnak a szárnyak, mégsem repülnek, mivel csak hiú jövendöléseket ajánlanak az embereknek, és a tényeket nem vetik össze a szavakkal. ... (V,61^r,1–V,61^v,3)</p>

Szent Gellért Deliberációjának újabb forrása

A tanulmány összefoglalja Szent Gellért marosvári püspök *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* (Elmélkedés a három fiú énekéről) című munkájának eddig fellelt patrisztikus forrásait. Ezenkívül egy újabb forrással is hozzájárul a Gellért-kutatás eredményeihez, nevezetesen egy eredetileg Victorinus Petavionensis Episcopus nevéhez fűződő Apokalipszis-kommentárral, amely fennmaradt Szent Jeromos átdolgozásában is, és szövegszerűen bizonyítjuk, hogy Szent Gellért Jeromos írását használta forrásul művének egy részéhez. Victorinus Petavionensis Szent Jeromos által átdolgozott írására Gellért forrásaként először Déri Balázs talált rá, a jelen tanulmányban erre is hivatkozom mint kiindulási pontra. Az átvétel a Deliberációban három fólión át tart, pontos szöveghelye: V,60^r,5–V,61^v,2; a forrásé pedig: Victorinus–Jeromos szöveg: CSEL 49, IV,4–5,25; pp. 51–57., a Recensio Hieronymi szövegváltozat: Migne PL 5 coll. 321C–326D. A részlet a négy evangélistáról és paradicsomi folyókról szól, a két szöveg összevetése előtt ismertetésre kerülnek az e részekhez kapcsolódó kutatások eddigi eredményei is.

New source of the work of Saint Gerard of Csanád, the *Deliberatio*

In this study we summarize the patristic sources of the main work of Saint Gerard of Csanád, bishop of Marosvár, *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* (Meditation on the Hymn of the Three Young Men). Beside that we contribute with another source to the researches on Saint Gerard of Csanád. This source is originally connected to bishop Victorinus Petavionensis and it is a commentary to the Apocalypse. This text is also preserved in a version elaborated by Saint Jerome and we shall prove, that Saint Gerard of Csanád used the text of Saint Jerome as the resource for a part of his own deliberations. The first one to identify Victorinus Petavionensis' version of the Saint Jerome text as the source used by Saint Gerard of Csanád was Balázs Déri. We shall refer to this finding in this study as a starting point. The overworked text in the *Deliberatio* takes three folios. The exact position of the text is: V,60^r,5–V,61^v,2. The exact position of the source in the text of Victorinus-Jerome is: CSEL 49, IV,4–5,25; pp. 51–57. and in the version called *Recensio Hieronymi* is: Migne PL 5 coll. 321C–326D. This part of the *Deliberatio* is about the four Evangelists and the rivers of the Paradise. Before the two texts are compared, we shall present the current researches related to the above referred parts.

Eine neue Quelle zur *Deliberatio*, dem Werk von Sankt Gerhard von Csanád

In dieser Studie werden wir die patristischen Quellen des Werkes von Sankt Gerhard von Csanád, Bischof von Marosvár, der *Deliberatio supra hymnum trium puerorum* (Meditation über der Hymne der drei Jünglinge) zusammenfassen. Zusätzlich werden wir eine neue Quelle zu den Forschungen zum Sankt Gerhard von Csanád präsentieren. Diese neue Quelle taucht ursprünglich bei Bischof Victorinus Petavionensis als ein Kommentar zur Apokalypse auf und ist ebenfalls als eine Überarbeitung von Sankt Hieronymus erhalten, und wir werden beweisen, dass Sankt Gerhard von Csanád den Text des Sankt Hieronymus als Quelle für die Mehrzahl seiner Werke verwendet hat. Der erste, der den Text des Sankt Hieronymus in der Bearbeitung von Victorinus Petavionensis als die von Sankt Gerhard von Csanád verwendete Quelle identifiziert hat, war Balázs Déri. Wir werden uns in dieser Studie auf diesen Fund als Ausgangspunkt beziehen. Der überarbeitete Text in *Deliberatio* nimmt drei Folien an. Die genaue Textposition ist: V,60^r,5–V,61^v,2. Die genaue Position der Quelle im Text von Victorinus-Hieronymus ist: CSEL 49, IV,4–5,25; pp. 51–57. und in der Version, die als *Recensio Hieronymi* bezeichnet wird, ist: Migne PL 5 coll. 321C–326D. Der genannte Teil des Textes spricht über die vier Evangelisten und die Flüsse des Paradieses. Bevor die zwei Texte verglichen werden, werden wir die aktuellen Forschungen zu den genannten Textteilen präsentieren.

MÁTYÁS MELINDA, informatikus könyvtáros

ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

ORCID: 0000-0003-0321-1658